Sisukord

I ORGANISMIDE ENERGIAVAJADUS

1. ELUKS ON VAJA ENERGIAT JA SÜSINIKKU 8
- 1.1. Organismid on võimelised omastama valgusenergiat või keemilist energiat 8
- 1.2. Elu põhineb süsinikul 9
- 1.3. Autotroofid teevad endale ise süüa 9
- 1.4. Heterotroofid söövad teiste tehtud sööki 10

2. ENERGIA VAHENDAJAKS ORGANISMIS ON ATP 12
- 2.1. Toitainetes sisalduv energia vabastatakse rakuhingamisel 12
- 2.2. Energia vabaneb ATP lagunemisel 13
- 2.3. Kuidas ATP-d juurde toodetakse? 14

3. FOTOSÜNTEESIS MUUDETAKSE VALGUS KEEMILISEKS ENERGIAKS 16
- 3.1. Fotosüntees on 3,5 miljardit aastat vana 16
- 3.2. Fotosünteesi energiaallikas on nähtav valgus 17
- 3.3. Kloroplastides toimub valgusenergia sidumine 18
- 3.4. Fotosüntees toimub kahes etapis 18

4. FOTOSÜNTEES MÕJUTAB KOGU ELU MAAL 20
- 4.1. Fotosüntees mõjutab atmosfääri koostist 20
- 4.2. Fotosünteesi intensiivsus sõltub valgusest ja temperatuurist 21
- 4.3. Fotosünteesiks on vaja vett, süsinikdioksiidi ja toitaineid 23

5. ENERGIA VABANEB TOITAINETEST RAKUHINGAMISEL 24
- 5.1. Rakud saavad energiat molekulide lagundamisest 24
- 5.2. Mitokondrid on rakkude jõujaamad 25
- 5.3 Glükoosist energia kättesaamine algab glükolüüsiga 26
- 5.4. Tsitraaditsüklis saab püruvaadist süsinikdioksiid ja vesi 26
- 5.5. Hingamisahela reaktsioonides salvestatakse glükoosi energia ATP-sse 27

6. ENERGIAT SAAB TOOTA KA ILMA HAPNIKUTA 30
- 6.1. Hapnikuvaestes oludes salvestub energia anaeroobsel glükolüüsil ehk käärimisel 30
- 6.2. Anaeroobne glükolüüs ei ole anaeroobne hingamine 32
- 6.3. Kus käärimist kasutatakse? 33

II ORGANISMIDE ARENG

1. UUED RAKUD TEKIVAD OLEMASOLEVATE RAKKUDE JAGUNEMISEL 36
- 1.1. Rakk tekib rakust 36
- 1.2. Rakutsükkel koosneb interfaasist ja mitoosist 37
- 1.3. Interfaasi ajal toimub DNA kahekordistumine ehk replikatsioon 38

2. MITOOSI TULEMUSEKS ON IDENTSED TÜTARRAKUD 40
- 2.1. Mitoosi tulemusena tekkinud tütarrakud on eellasrakuga sarnased 40
- 2.2. Rakkude jagunemine on range kontrolli all 41
- 3.3. Mitoosi faasid 42

3. MEIOOS VÕIMALDAB SUGULISELT SIGIDA 44
- 3.1. Meioos hoiab kromosoomistiku stabiilsena 44
- 3.2. Kromosoomide ristsiire 45
- 3.3. Meioosi etapid 46

4. SUGURAKKUDE ARENG INIMESEL 48
- 4.1. Suguliseks paljunemiseks on vaja sugurakke 48
- 4.2. Mehe sugurakud arenevad munandites 48
- 4.3. Naise sugurakud moodustuvad munasarjades 49
- 4.4. Mehe ja naise suguelundid 50
- 4.5. Menstruaaltsükkel 53

5. JÄRGLASTE SAAMINE ON BIOLOOGILINE ELU EESMÄRK 54
- 5.1 Paljuneda saab suguliselt ja mittesuguliselt 54
- 5.2. Mittesugulisel sigimisel tekivad identsed järglased 55
- 5.3. Suguline sigimine toimub viljastumise kaudu 56
- 5.4. Kehaväline ja kehasisene viljastumine 56

6. INIMESE VILJASTUMINE 58
- 6.1. Munarakk viljastatakse munajuhas 58
- 6.2. Mis toimub pärast viljastumist? 59
- 6.3. Viljastumise regulatsioon 59
- 6.4. Raseduse katkemine 62
- 6.5 Kunstlik viljastamine 63

7. VILJASTUNUD MUNARAKUST SÜNNITUSENI 64
- 7.1. Loote arengu etapid 64
- 7.2. Lootekestad ja platsenta 66
- 7.3. Loote tervislikku seisundit saab varakult uurida 67
- 7.4. Laps sünnib 68

8. SUGULISEL TEEL LEVIVAD NAKKUSED 70
- 8.1. Sugulisel teel levivad nakkused 70
- 8.2. Suguhaiguste levik Eestis 71
- 8.3. Sugulisel teel levivate mikroobidega nakatumine 72
- 8.4. Haiguste avaldumine 72
- 8.5. Seksuaalsel teel levivate nakkuste avastamine 73

9. SUGULISEL TEEL LEVIVATE NAKKUSTE JA SOOVIMATU RASEDUSE VÄLTIMINE 74
- 9.1. Ravimine ja nakatumise vältimine 74
- 9.2. Rasestumisvastased vahendid 75

10. SELGROOGSETE LOOMADE LOOTEJÄRGSED ARENGUETAPID ... 78
- 10.1. Lootejärgse arengu peamised etapid 78
- 10.2. Moondega areng 79

10.3. Inimarengu juveniilne staadium – lapsepõlv 80
10.4. Murdeeas toimub füüsiline ja suguline küpsemine ...81

11. INIMESE ARENG LÕPEB SURMAGA....82
11.1. Vananemisega kaasnevad muutused 82
11.2. Vananemist saab aeglustada....83
11.3. Elu lõpeb surmaga....85

III INIMESE TALITLUSE REGULATSIOON

1. INIMENE ON HULKRAKNE ORGANISM....90
1.1. Inimene on funktsioneeriv tervik....90
1.2. Organism püüab säilitada sisemist tasakaalu ehk homöostaasi....92
1.3. Organismi rakud saadavad üksteisele signaale....93
1.4. Rakud saadavad signaale lähedale ja kaugele....93

2. INIMESE NÄRVISÜSTEEMI ÜLDINE EHITUS JA TALITLUS....94
2.1. Närvisüsteem reguleerib organismi talitlust....94
2.2. Närvisüsteem jaotub erinevate funktsioonidega osadeks .95
2.3. Närvirakud on suhtlemisele spetsialiseerunud rakud .96
2.4. Närviraku ehitus 97

3. SIGNAALI ÜLEKANNE NÄRVIRAKKUDES 98
3.1. Signaalid liiguvad närvirakus elektriliste impulssidena..98
3.2 Erutuse ülekanne ühelt närvirakult teisele 101
3.3 Närviimpulsi toime lihaskoele ja selle regulatsioon....103

4. REFLEKSID VÕIMALDAVAD KIIRELT REAGEERIDA 104
4.1. Refleks toimub vastusena ärritusele....104
4.2. Tingimatud ja tingitud refleksid....104
4.3. Refleksikaar....105
4.4. Refleksikaare kulg....106

5. KESKNÄRVISÜSTEEM JUHIB KOGU KEHA TÖÖD 108
5.1. Infotöötlus toimub närvisüsteemi keskustes 108
5.2. Peaaju osad 110
5.3 Aju verevarustus....112
5.4. Alkoholi-, tubaka- ja narkosõltlaste närvirakkude vahelised ühendused on jäädavalt muutunud 112

6. ORGANISMI TALITLUST REGULEERIVAD NÄRVISÜSTEEM JA HORMOONID 114
6.1 Hormoonid ja närvisüsteem reguleerivad organismi talitlust koos....114
6.2. Hüpotalamus reguleerib hormoonide tööd ajuripatsi vahendusel 116
6.3. Veri transpordib sisenõrenäärmetest eritatud hormoone 116
6.4. Hormoonid viivad informatsiooni sihtrakkudesse....117
6.5 Hormoonide vahendatud muutustest antakse tagasisidet ...117

7. NÄRVISÜSTEEMI HAIGUSED 120
7.1. Närvisüsteemi kahjustused mõjutavad kogu organismi....120
7.2. Kesknärvisüsteemi haigused....121
7.3. Piirdenärvisüsteemi haigused....123

8. INIMKEHA KOLM KAITSELIINI....124
8.1. Organismi ohustavad mikroobid ja vähirakud 124
8.2. Esmaseks kaitseliiniks on nahk ja limaskestad 125
8.3. Esmasest kaitseliinist läbi pääsenud mikroobe ootavad valgelibled....125
8.4. Esmane immuunvastus ei vali ohvrit....126
8.5. Lümfotsüüdid vastutavad organismi valikulise kaitse eest . 127

9. LEVINUMAD IMMUUNSÜSTEEMI HÄIRED....130
9.1. Immuunsüsteem pole eksimatu 130
9.2. Autoimmuunhaiguste põhjuseks on vead oma ja võõra eristamisel....131
9.3. Allergia puhul reageerivad kaitsemehhanismid üle...131
9.4. Äratõukereaktsioonid....132
9.5. AIDS hävitab immuunsüsteemi....133

10. SISEKESKKONNA STABIILSUST TAGAVAD MEHHANISMID....134
10.1. Miks peab sisekeskkond olema stabiilne?....134
10.2. Vere homöostaas....135
10.3. Hingamise roll sisekeskkonna stabiilsuse tagamisel....135
10.4. Toitainetega varustamise stabiilsuse tagamine....136
10.5. Veebilanss ja jääkainetest vabanemine....137
10.6. Termoregulatsioon 138

11. INIMESE ENERGIAVAJADUS....140
11.1. Milleks vajab inimene energiat?....140
11.2. Kust saab inimene energiat? 141
11.3. Ülekaalulisus....142
11.4. Alakaalulisus....143

LISA. RASESTUMISVASTASTE VAHENDITE VÕRDLUS 144

MÕISTETE REGISTER....150